

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.28

Богдан О.Д.*аспірант кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ СТАЛИХ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

У статті автором досліджено міжнародні та національні передумови впровадження державних закупівель. За допомогою розробленої методики проведення експертних оцінок здійснено аналіз ризиків та можливостей галузей для визначення готовності ринку, який дозволив ідентифікувати стратегію в процесі застосування підходу сталих державних закупівель у секторі. Розроблено рекомендації для впровадження підходу для агропромислового сектору економіки.

Ключові слова: сталий розвиток, сільське господарство, державні закупівлі, конкурентоспроможність, життєвий цикл продукції, інноваційний розвиток, державна стратегія.

Богдан О.Д. ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ УСТОЙЧИВЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ

В статье автором исследованы международные и национальные предпосылки внедрения государственных закупок. С помощью разработанной методики проведения экспертных оценок осуществлен анализ рисков и возможностей отраслей для определения готовности рынка, который позволил идентифицировать стратегию в процессе применения подхода постоянных государственных закупок в секторе. Разработаны рекомендации для внедрения подхода для агропромышленного сектора экономики.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельское хозяйство, государственные закупки, конкурентоспособность, жизненный цикл продукции, инновационное развитие, государственная стратегия.

Bogdan O.D. THE FUTURE OF SUSTAINABLE PUBLIC PROCUREMENT IMPLEMENTATION IN THE UKRAINE AGRICULTURAL SECTOR

The author presents international and national preconditions for implementation of public procurement. Using techniques developed by expert assessments author analyzes the risks and opportunities of industries to determine the readiness of the market to identify the strategy that allowed in the approach of sustainable public procurement. The author studied the works of eminent scientists who were involved in consideration of economics, ecology and sustainable development. The author researched important national and international legal documents for the implementation of sustainable development principles in Ukraine. The author also defined key experts in Ukraine who have international dosividom implementation of sustainable development. The article is constructed matrix of risks and opportunities that allowed the agricultural sector to determine the place among other industries. As the final point of the article include recommendations for implementation SPP- approach for the agrosector in Ukraine.

Keywords: sustainable development, agriculture, public procurement, competitiveness, the life cycle of products, innovative development, state strategy, sustainable public procurement, opportunities.

Постановка проблеми. З метою прискорення інтеграційних процесів та досягнення стратегічної мети – повноправного членства в ЄС – необхідно підтримувати та розвивати реформування та національну політику переходу нашої країни до сучасних основ сталого розвитку. Вдалим інструментом економічного зростання та міжнародної співдружності світова спільнота вважає сталі державні закупівлі (далі – СДЗ).

Україна – активний учасник міжнародних відносин у питаннях економічного, екологічного та соціального розвитку. З огляду на це впровадженню сталих державних закупівель передують вивчення міжнародних угод, стратегій і конвенцій, пріоритетів, визнаних світовим співтовариством, що стає опірною точкою для стійких програм розвитку.

Міжнародні тенденції до впровадження основ сталого розвитку вимагають від урядів країн і керівництва організацій розгляду соціальних, економічних та екологічних аспектів своєї діяльності без надання переваги якомусь з них, тобто в комплексі. В умовах технологічної та ресурсної виснаженості національних ресурсів потрібно розглядати державні закупівлі через призму їх «сталості». Новий підхід до споживання та виробництва має забезпечити реструктури-

зацію економіки та, зокрема, агропромислового сектора країни [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державних закупівель досліджували такі науковці, як В. Смиринський, Н. Ткаченко, О. Костусев, А. Савченко, О. Шатковський. Вчені одностайно відзначають типові проблеми в організації закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, недосконалість і складність, а отже, і недостатню ефективність механізму в цілому. Н. Ткаченко ґрунтовно досліджує історію розвитку законодавства України у сфері державних закупівель. На відміну від звичайних державних закупівель СДЗ ураховують не тільки економічний, а групу факторів: економічний, екологічний та соціальний. У дослідженнях вчених зазначається, що при здійсненні процедури закупівель переважно враховується тільки економічний фактор, в той час як соціальним та екологічним приділяється менша увага.

Враховуючи вищезазначене, незмінним залишається вимога реформування вдосконалення механізму державних закупівель у АПК. Ринкове вдосконалення агровідносин, а також вплив економічних механізмів державної підтримки на інвестиційну конкурентоспроможність та інвестиційний імідж

галузі окреслив у своїх публікаціях А.П. Гайдуцький [6, с. 55].

Розглядаючи трансформації у цьому секторі, Т.О. Зінчук [7, с. 12] присвятила свої дослідження вивченням особливостей нової хвилі аграрного протекціонізму, що мають прихований характер та проявляються у постійних змінах та бюрократизації. Така політика не сприяє відкритості та розширенню ринків і, відповідно, зумовлює інерційність процесів європейської інтеграції в агропромислому секторі економіки, вимагаючи суттєвих змін концептуальних засад вітчизняної аграрної політики.

Для належної державної підтримки впровадження СДЗ у агропромисловій галузі у своїх працях звернула увагу О.В. Гривківська [8, с. 45], в них приділено увагу використанню власних джерел у фінансовому забезпеченні галузі та питанням її державної підтримки.

При здійсненні наукового обґрунтування дослідження автором взято до уваги значення глобалізаційних чинників у зміні ролі маркетингового середовища підприємств АПК України за сучасних умов, яке висвітлено у роботі О.О. Єранкіна [9, с. 33].

Підводячи підсумок аналізу наукових праць, слід зазначити, що питання сталих державних закупівель не набуло широкого розгляду серед відомих економістів України, тому автор опирається на думку та висновки сучасних здобутків державних, громадських, приватних організацій та експертів.

Мета статті полягає у дослідженні міжнародних та національних передумов впровадження державних закупівель; порівнянні обсягів державного замовлення у різних галузях національного господарства, зокрема, в агропромисловому комплексі; виявленні можливостей та ризиків для сільського господарства, науки та інновацій, харчової промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автором було залучено до співпраці національних експертів з корпоративної соціальної відповідальності та екологізації економіки, спеціалістів та громадських діячів різних галузей економіки для отримання комплексного погляду на проблеми впровадження СДЗ.

Більшість з них відзначає глибокий потенціал розвитку сталих закупівель в Україні та широке коло проблем, з яким щорічно стикається кожна галузь. Натомість важливі кроки на шляху популяризації СДЗ проводить М. Саприкіна у роботі «Соціальна відповідальність. Сталі закупівлі: новий формат для соціально відповідальних компаній», де наведено приклади політик впровадження сталих закупівель як на національному рівні (урядами Норвегії, Нідерландів, Великобританії, Шотландії), так і на корпоративному (компаніями Metro Cash&Carry Ukraine, Nestle).

Ключовий експерт компоненту «сталі державні закупівлі» регіональної програми UNEP «Екологізація економік Східного партнерства Європейського Союзу» (EaP GREEN) від України С. Берзіна активно лобює питання впровадження механізму сталих закупівель у національній економіці.

Сталі державні закупівлі – це важіль, яким може скористатися державний сектор економіки, для того щоб завадки введеної нової закупівельної політики поліпшити стан довкілля, сприяти впровадженню енерго- та ресурсо- ефективним методам виробництва, створити або збільшити ринок безпечних товарів і послуг, визначити стимули для розвитку зелених інновацій та інвестицій, досягти високих стандартів якості життя. «Ядро», або система сталих державних закупівель, показано на рис. 1.

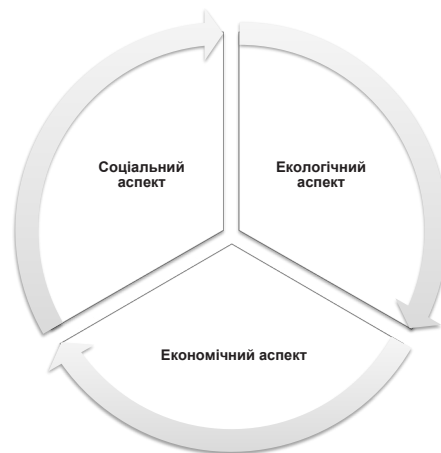

Рис. 1. «Ядро» сталих державних закупівель

В Європейському Союзі державні закупівлі зазвичай складають приблизно 20% національного ВВП (від 18% до більше 30% в деяких країнах, що розвиваються), і кожна державна закупівля – це можливість направити ринок до інновацій і стійкості. Сталі державні закупівлі сприяють досягненню екологічних цілей: зниженню викидів парникових газів, поліпшенню ефективності використання енергії та водних ресурсів, підтримці переробної промисловості.

У соціальній сфері СДЗ можуть вплинути на зміцнення справедливості та підвищення поваги до прав трудящих. В економічному плані за допомогою СДЗ можна знизити витрати і ціни, сприяти розвитку навичок і найкращих доступних технологій. Принцип «стійкості» сприятливо впливає на збільшення обсягів державних закупівель (як і інвестицій), створює додатковий попит на товари та послуги, який стимулює первинний приріст доходу, рівний зростанню державних витрат [9].

Міжнародні угоди цілі та програми. На Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. Україна підписала Декларацію про сталий розвиток, де визначено основні принципи розвитку економіки. У 1997 р. створена Національна комісія з питань сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України. У 1998–1999 рр. розроблений, але не прийнятий Верховною Радою України проект Концепції сталого розвитку України. У 2003 р. створено Національну раду зі сталого розвитку України при Президентові України.

Упровадження методів і процедур здійснення державних закупівель на засадах сталого розвитку передбачено Декларацією міністрів охорони навколишнього середовища, прийнятою на саміті «Довкілля для Європи» у м. Київ (2003 р.), Указом Президента України від 21 серпня 2009 р. № 664 «Про Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України». Але незважаючи на вищезазначене, розвитку принципів СДЗ в Україні сприяють наступні документи:

Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй [12]. У 1992 р. у Ріо-де-Жанейро на «Порядку денному на ХХІ століття» 193 держави – члени ООН і щонайменше 23 міжнародних організації взяли на себе зобов'язання в досягненні восьми цілей розвитку тисячоліття до 2015 р. у галузі розвитку, визначення національних пріоритетів та мобілізації ресурсів. Цілі тисячоліття являють собою амбітну програму по боротьбі з бідністю та загального підви-

щення рівня життя, прийняту главами держав 147 і 189 представниками країн, включаючи Україну, на Саміті тисячоліття у вересні 2000 р., а саме: забезпечення сталого розвитку довкілля; формування глобального партнерства в цілях розвитку.

Для кожної мети сформульовані завдання із зазначенням кількісних параметрів, які необхідно досягти протягом 2000 по 2015 р. Вони розглядаються не як жорсткі директиви, а як орієнтири для моніторингу на рівні конкретних країн.

Порядок денний на XXI ст. [13] являє собою основу для просування та реалізації ідеї сталого розвитку з урахуванням трьох складових – соціальної, економічної та екологічної.

Документ «РІО +20» спрямований на надання керівництва по впровадженню сталого розвитку шляхом просування пріоритетних напрямів. Незважаючи на те що основний акцент під час конференції в Ріо-де-Жанейро був зроблений на глобальні підходи до вирішення проблем, важливим результатом стала розробка національних і регіональних програм зі сталого розвитку.

Сьома програма дій ЄС з охорони навколишнього середовища. Програма зосереджує увагу на чотирьох пріоритетних сферах дій на найближчі роки: зміна клімату; природа і біологічне різноманіття; навколишнє середовище, здоров'я та якість життя; природні ресурси і відходи. Відповідно до ст. 191 Договору про функціонування Європейського Союзу, ця Програма ґрунтується на принципі прийняття запо-

біжних заходів, відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, передусім в джерелі забруднення, а також на принципі «забруднювач заплатить». Усі заходи, дії та цілі, визначені у Програмі, повинні реалізовуватися відповідно до принципів «розумного» регулювання та з проведенням комплексної оцінки впливу у разі необхідності.

Приєднання України до європейських та світових інтеграційних процесів неможливе без урахування геополітичного чинника, що значною мірою визначається сьогодишнім станом економіки України та її подальшим розвитком. На відміну від більшості країн Європи, Японії, Республіки Корея, Тайваню та інших держав, які мають вже стійку практику здійснення СДЗ в законодавчо-регульованій сфері, Україна робить лише перші кроки в цьому напрямі. Для реалізації механізму сталих державних закупівель в державному секторі необхідно відповідне нормативно-правове забезпечення, методична та інформаційна підтримка, забезпечення комунікацій.

Як правило, нормативно-правове забезпечення досягається шляхом внесення необхідних доповнень до законів, що визначає політичний курс держави щодо розвитку (сталого розвитку, соціально-економічного розвитку або екологічної політики), а також до Бюджетного кодексу і порядку проведення закупівель за бюджетні кошти. Також розробляється ряд підзаконних нормативно-правових актів, які повинні забезпечити інформаційно-методичне забезпечення, затвердити процедури розробки та затвердження

Таблиця 1

Відповідність національних цілей пріоритетам міжнародних конвенцій

№ п/п	Національна програма	Міжнародна програма
1.	Боротьба із забрудненням повітря, боротьба зі зміною клімату, контроль виробництва галогенованих вуглеводнів	
	Закони України «Про охорону атмосферного повітря», «Про охорону навколишнього природного середовища»; Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату; проект Закону України «Про регулювання у сфері енергозбереження»	Женевська конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р.; Рамкова конвенція ООН про зміну клімату та Кіотський протокол
2.	Здоров'я людини, захист здоров'я людини від впливу небезпечних відходів	
	Закони України «Про загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами»; «Про загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами», «Про екологічну експертизу»; «Основи законодавства України про охорону здоров'я»	Стокгольмська конвенція по стійких органічних забруднювачів; Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар; Базельська конвенція про контроль транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видалення; Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій
3.	Контроль міжнародної торгівлі хімічними речовини	
	Закон України «Про пестициди і агрохімікати»; Постанова Кабінету Міністрів «Про Кліматичну програму України (1997 р.)»	Роттердамська конвенція про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі
4.	Доступ до інформації	
	Закони України «Про доступ до публічної інформації»; «Про охорону навколишнього природного середовища»	Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція)
5.	Захист праці; Захист прав людини	
	Кодекс законів про працю України; Закон України «Про загальнодержавну програму», Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 р.	Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, 1999 р. (Конвенція 182); Конвенція про примусову чи обов'язкову працю, 1930 р. (№ 29); Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять, 1958 р. (№ 111); Конвенція щодо застосування принципів права на організацію і укладення колективних договорів 1949 р. (№ 98); Конвенція про свободу об'єднань і захист права об'єднуватися в профспілки 1948 р. (Конвенція МОП 87); Конвенція про права інвалідів
6.	Сталий розвиток	
	Національний план дій з енергоефективності до 2020 р. [2]; Національний план дій з охорони навколишнього середовища на 2011–2015 рр. »[3]; Національний план Дій з охорони навколишнього середовища на 2011–2015 рр.	Хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку» (Ольборгская хартія)

екологічних кваліфікаційних вимог, порядок звітності та моніторинг СДЗ. Розглянемо національні цілі та пріоритети міжнародних конвенцій (табл. 1).

На відміну від раніше прийнятих законодавчих актів ЄС, що регулювали закупівлі, ці Директиви містять конкретні посилання на можливість включення екологічних кваліфікаційних вимог до вимог тендерної документації.

У 2004 р. Рада ЄС та Європейський парламент затвердили Директиви, спрямовані на уточнення, спрощення та вдосконалення існуючого європейського законодавства про державні закупівлі: Положення зазначених Директив ЄС дозволяють: включати екологічні вимоги у технічній специфікації (ст. 23 (3) б); застосовувати екологічні критерії для програм екологічного маркування (ст. 23 (6)); вста-

новлювати додаткові умови соціального та природоохоронного змісту (ст. 26); вимагати від суб'єктів господарювання підтвердження дотримання своїх природоохоронних зобов'язань та покращених екологічних характеристик товарів, робіт та послуг (ст. 27); вимагати від суб'єктів господарювання підтвердження результативності заходів з охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів (ст. 48 (2) і 50); застосовувати в якості критеріїв при виборі продукції переваги її екологічних характеристик (ст. 53). Таким чином, законодавча база ЄС пропонує низку можливостей для застосування принципів ЗДЗ протягом всього процесу укладання договорів.

У Законі України «Основні принципи (стратегії) державної екологічної політики України на період

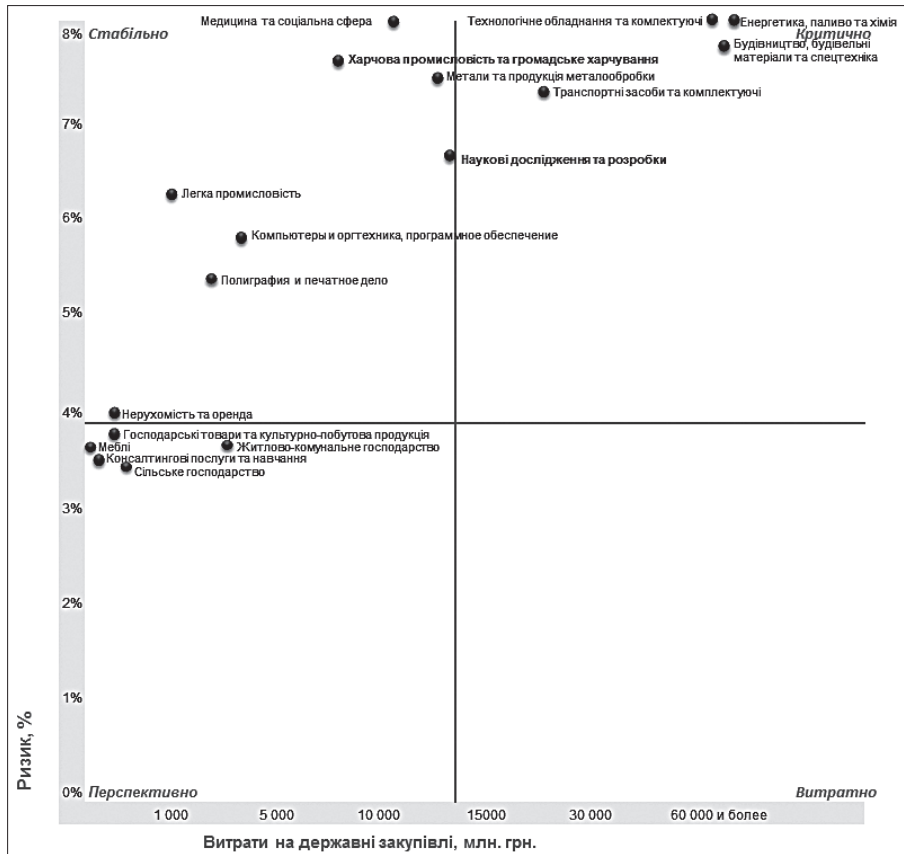

Рис. 2. Матриця ризиків та можливостей для галузей національного господарства за 2014 р.

Джерело: складено автором за даними табл. 2

Таблиця 2

Ризики та можливості державних закупівель в Україні за галузями за 2014 р.

№	Назва галузі	Обсяг витрат на державні закупівлі, млн. грн.	Доля ринку, %	Вплив на екологічну складову/5	Вплив на економічну складову/5	Рівень існуючої активності/3	Потенціал/3	Репутаційний ризик/3	Загальна оцінка	Загальна оцінка, %
1.	Наукові дослідження та розробки	14085,5	4,25	3	4	1	3	2	14	6,73
2.	Харчова промисловість та громадське харчування	5503,14	1,66	4	4	2	3	3	16	7,69
3.	Сільське господарство	878,31	0,26	2	2	1	1	2	7	3,37
	...									
	Всього за галузями:	330708,68								

Джерело: складено автором на основі опитування експертів

до 2020 року» передбачена державна підтримка і методи стимулювання вітчизняних виробників, які проводять модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

У свою чергу, український уряд сьогодні робить кроки для поліпшення інвестиційної привабливості країни, реформуючи економіку в цілому та її галузі зокрема. «Реформуючи економіку, Україна створює сприятливі умови для надходження інвестицій». Плануються системні реформи, які покликані забезпечити перехід галузі на інноваційну-інвестиційну модель розвитку. Технологічне переоснащення повинно перетворити галузь в конкурентоспроможну на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Проведемо оцінку можливих ризиків та можливостей при здійсненні державних закупівель. Процедура формування пріоритетів базується на експертних оцінках впливу зовнішніх факторів на кожну групу продукції. Керуючись принципами і пріоритетними завданнями Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 р., затвердженої Розпорядженням КМ України від 17.10.2007 р. № 880-р, а також даними інформаційного порталу про державні закупівлі, створена таблиця ризиків, де розглянуті: екологічні загрози; соціально-економічні ризики; репутаційні ризики (табл. 2).

На основі авторської методики експерти оцінили галузі за декількома показниками. Високі оцінки щодо впливу на екологічну та економічну складові отримали категорії № № 1 та 2, що свідчить про необхідність приділення достатньої уваги до цих категорій при впровадженні СДЗ за достатньо невисокого рівня існуючої активності. Високо також оцінили потенціал розвитку галузей, а це сприятиме стабільному подальшому розвитку.

З загального обсягу витрат на державні закупівлі обираємо три категорії для більш детального дослідження: «Наукові дослідження та розробки», «Харчова промисловість та громадське харчування», «Сільське господарство» та зобразимо за допомогою матриці їх місце у загальному рейтингу із чотирма секторами із потенціалом до впровадження СДЗ «Перспективно», «Витратно», «Критично складно», «Стабільно». По осі «Y» зобразимо рівень ризику, а «X» – витрати на закупівлі (рис. 2).

Як бачимо з матриці, до найбільшої групи ризиків майже потрапила категорія «Наукові дослідження та розробки», про що свідчить її положення відносно осі «X»; «Харчова промисловість та громадське харчування» бачимо у сегменті «Стабільно», що говорить про існуючу можливість впровадити новий підхід до державних закупівель в цій категорії. «Сільське господарство» потрапило у сегмент «Перспективно», відповідно, для розвитку СДЗ в даній категорії будуть створені найменші перепони.

Висновки. Безперечно, вступ до ЄС дає можливість використовувати механізм комунікацій для розв'язання проблем розвитку сільського господарства, створює необхідні умови для підвищення ефекту від інтеграційних заходів та стимулює економічне зростання. Але при цьому було б помилковим стверджувати, що вигоди від інтеграції є негайними та отримуються автоматично всіма країнами без винятку.

Подальший розвиток ринково-підприємницького середовища в секторі АПК має формуватися у контексті врахування як переваг великомасштабних підприємств, так і підвищення конкурентоспроможності середніх за розміром господарств, що вимагає відповідного інституціонального середовища в Україні.

Політика України у сфері сталого споживання і виробництва повинна бути орієнтована на забезпечення економічного зростання та створення конкурентоспроможної ринкової економіки, поліпшення структури національної економіки на основі інноваційної моделі розвитку, істотне зниження енергоємності валового внутрішнього продукту. Новий стратегічний курс сталого розвитку на глобальному рівні є створенням умов, за яких такий розвиток буде економічно вигідним. Щоб «зелена економіка» стала реальністю в сучасних умовах, необхідно розглядати питання системно, за підтримки міжнародних партнерських фондів та організацій, з якими співпрацює Україна.

Просування принципів стійких державних закупівель відбувається у разі їх комплексного методологічного супроводу: організація тренінгів, семінарів для представників організацій, які здійснюють державні закупівлі. Сталі державні закупівлі можуть включати придбання енергозберігаючих технологій та паперу із вторинної сировини для офісних цілей, закупівлі продуктів харчування (органічних, вегетаріанських, закуплених за справедливими торговельними угодами) для шкіл, ідалень в установах і лікарнях, забезпечення доступності «зеленого транспорту» для населення і застосування електроенергії з екологічних джерел у громадських будівлях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2707-12>.
2. Про прийняття за основу проекту Закону України про регулювання у сфері енергозбереження : Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010 р. № 2622-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2622-vi>.
3. Проект Національного плану дій з енергоефективності до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://saee.gov.ua/uk/documents/22>.
4. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 рр. : Розпорядження КМУ від 25 травня 2011 р. № 577-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80>.
5. Про Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України : Указ Президента України від 21 серпня 2009 р. № 664.
6. Гайдуцький А.П. Інвестиційна конкурентоспроможність аграрного сектора України / А.П. Гайдуцький. – К. : Нора-Друк, 2004. – 247 с.
7. Зінчук Т.О. Євроінтеграційна перспектива аграрного сектора економіки України: теорія, методологія, практика : дис. ... д. е. н. / Т.О. Зінчук. – К., 2009.
8. Гривківська О.В. Забезпечення фінансової безпеки сільського господарства : [монографія] / О.В. Гривківська. – Т. : Астон, 2012. – 337 с.
9. Єранкін О.О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації : [монографія] / О.О. Єранкін. – К. : КНЕУ, 2009. – 419 с.
10. World Investment Report 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013overview_ru.pdf.
11. SPP as an instrument of growth [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecolabel.org.ua/ekologichne-markuvannya-ta-marketing/stali-ta-zeleni-zakupivli.html>.
12. United Nations Millennium Declaration /-Resolution adopted by the General Assembly [[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>.
13. Agenda 21: Environment and Development Agenda [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=52>.
14. Seventh Framework Programme (FP7): european Union's Research and Innovation funding programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/research/fp7/>.